

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Τόμος 8ος

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

*Ομάδα Εργασίας Υπουργείου
Παιδείας, δια Βίου Μάθησης και
Θρησκευμάτων*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:

Άγαλμα του Ραμσή Β΄ και ανδριάντας του Αυγούστου (αριστερά). Αναθηματικό ανάγλυφο αυτοστεφανούμενου εφήβου από το ιερό της Αθηνάς στο Σούνιο (κέντρο).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΣΤΡΑΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

Τόμος 8ος

Συγγραφέας
ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ. Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης
ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ.,
καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών
ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤ.,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.
ΠΕΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., μ.δ.,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό
Ινστιτούτο:
ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ,
δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Φιλολογική επιμέλεια
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΑΚΚΑ, μ. ιστορίας,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

3.2 Η καλλιτεχνική ανάπτυξη

Οι πρώτοι χριστιανοί αποστρέφονταν ό,τι είχε σχέση με την ειδωλολατρία και ιδιαίτερα την ελληνική τέχνη, που εξυπηρετούσε πολύ περισσότερο απ' οποιαδήποτε άλλη πνευματική εκδήλωση τις ιδεολογικές και πρακτικές ανάγκες της λατρείας του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου. Ήταν φυσικό, λοιπόν, οι πρώτοι χριστιανοί να έρθουν αντιμέτωποι με τους καλλιτεχνικούς τρόπους έκφρασης των Εθνικών.

Ωστόσο, η συνεχής επαφή με την ελληνική παιδεία θα τους εξοικειώσει και με την ελληνική τέχνη από την οποία δανείστηκαν αρκετά εξωτερικά στοιχεία. Στην αρχή λόγοι περισσότερο πρακτικοί που είχαν σχέση με τις λατρευτικές ανάγκες της νέας θρησκείας συνέβαλαν

στην αποδοχή της ελληνικής τέχνης.

Κατακόμβη διακοσμημένη με ζωγραφιστές παραστάσεις. Την περίοδο των διωγμών του Χριστιανισμού οι κατακόμβες ήταν οι χώροι όπου οι χριστιανοί τελούσαν τη λατρεία τους και έθαβαν τους νεκρούς τους. (Ρώμη, Νέα κατακόμβη της Via Latina)



Η χριστιανική τέχνη των πρώτων αιώνων διακρίνεται σε δύο φάσεις: ♦ την πρωτοχριστιανική τέχνη, δηλαδή την τέχνη των τριών πρώτων αιώνων, μέχρι την αναγνώριση του Χριστιανισμού ως νόμιμης θρησκείας (313 μ.Χ.), και

♦ την παλαιοχριστιανική τέχνη, δηλαδή την τέχνη που δημιουργήθηκε τους πρώτους αιώνες της ελεύθερης ιστορικής πορείας του Χριστιανισμού (4ος-6ος αιώνας).

Η πρωτοχριστιανική τέχνη. Διαμορφώθηκε στους χώρους λατρείας και ταφής των πρώτων Χριστιανών. Η θρησκευτική ζωή στην αρχή αναπτύχθηκε στο περιθώριο της νομιμότητας και στο μέτρο που δεν ενοχλούσε τον επίσημο δημόσιο βίο.

Οι πρώτοι χώροι λατρείας ήταν οικήματα πλούσιων χριστιανών, όπου υπήρχε η δυνατότητα να γίνονται οι συναθροίσεις των πιστών. Οι χώροι αυτοί ονομάστηκαν εκκλησίες από τον αρχαίο ελληνικό όρο. Η εσωτερική διακόσμησή τους αρχικά ήταν ταυτόσημη με τη διακόσμηση των ελληνιστικών ή ρωμαϊ-

Διακόσμηση τόξου κατακόμβης. Παριστάνεται μέσα σε μετάλλιο ο Χριστός ως «Καλός Ποιμής». Είναι η δημοφιλέστερη απεικόνιση του Χριστού με έντονα συμβολικό χαρακτήρα. (Ρώμη, Κατακόμβη Αγίων Πέτρου και Μαρκελλίνου)



κών οικιών. Από τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ. φαίνεται ότι σταδιακά τα οικήματα αυτά προσαρμόστηκαν στις ανάγκες της χριστιανικής λατρείας, δηλαδή ένα δωμάτιο διαμορφώθηκε σε βαπτιστήριο και οι επιφάνειες των τοίχων διακοσμήθηκαν με θέματα σχετικά με τη χριστιανική πίστη. Τα οικήματα αυτά είναι γνωστά με το όνομα **ευκτήριοι οίκοι***. Το πιο χαρακτηριστικό δείγμα διατη-

ρήθηκε στην Δούρα Ευρωπό στη Μεσοποταμία (230 μ.Χ.). Πρόκειται για μια διώροφη οικία ελληνοιστικού τύπου που είχε διαρρυθμιστεί για να καλύψει τις ανάγκες της χριστιανικής λατρείας.

Ανάμεσα στις αρχιτεκτονικές κατασκευές αυτής της περιόδου συγκαταλέγονται οι υπόγειες σήραγγες, οι γνωστές κατακόμβες. Στις πλαϊνές πλευρές των σηράγγων λάξευαν θόλους ή σαρκοφάγους, όπου τοποθετούσαν τους νεκρούς. Συχνά οι κατακόμβες ήταν διακοσμημένες με τοιχογραφίες. Μεγάλο δίκτυο κατακομβών έχει βρεθεί στη Ρώμη και στον ελλαδικό χώρο, στη Μήλο.

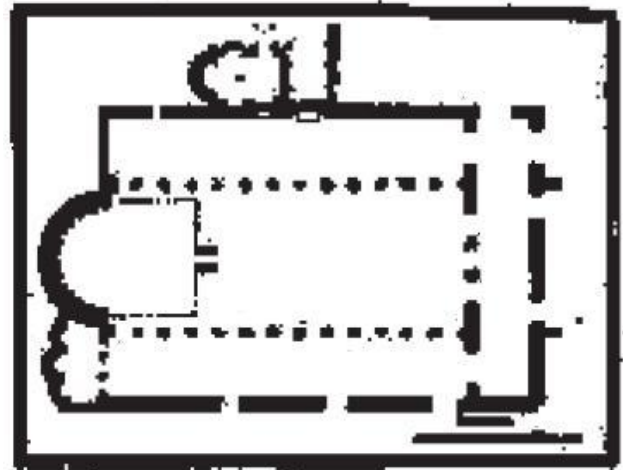
Η εικονογράφηση των ευκτηρίων οίκων αλλά κυρίως των κατακομβών γινόταν με διακοσμητικά θέματα προερχόμενα από την ειδωλο-

λατρική τέχνη, όπως ψάρια, πτηνά, άνθη, ερωτιδείς, μάσκες κ.ά. ή από ευαγγελικές και βιβλικές σκηνές· ακόμα από θέματα που είχαν συμβολικό χαρακτήρα για τους πρώτους χριστιανούς, όπως είναι η άγκυρα, το πλοίο, τα παγώνια, τα περιστέρια, το ψάρι, το αμπέλι και ακόμα ο Ορφέας με τη λύρα ή ο Καλός ποιμένας, που συμβόλιζαν το Χριστό.

Η παλαιοχριστιανική τέχνη. Η κοσμική αρχιτεκτονική αυτής της περιόδου ενδιαφέρθηκε για την κατασκευή ανακτόρων και οικοδομημάτων κοινής ωφέλειας, όπως λουτρών, δεξαμενών, υδραγωγείων, πανδοχείων κ.ά. Αντίθετα, η χριστιανική αρχιτεκτονική παρουσιάζει ανανεωμένη και εξελικτική πορεία, που οφείλεται στην προσπάθεια αφενός να καλύψει τις λατρευτικές

ανάγκες μεγαλύτερου αριθμού πιστών και αφετέρου να προβάλλει το δογματικό και ιδεολογικό περιεχόμενο της νέας θρησκείας.

Κάτοψη της βασιλικής της Αχειροποιήτου στη Θεσσαλονίκη (5ος-6ος αι.). Είναι ο πιο χαρακτηριστικός αρχιτεκτονικός τύπος εκκλησίας της παλαιοχριστιανικής εποχής. Έχει πρόναο και χωρίζεται σε τρία κλίτη.



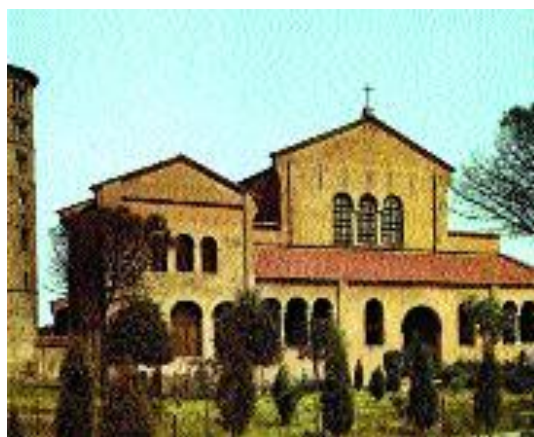
Σ' αυτή την περίοδο διακρίνουμε τρεις αρχιτεκτονικούς τύπους: τη βασιλική, τα περίκεντρα κτήρια και τη βασιλική με τρούλο.

♦ Η ρωμαϊκή βασιλική ήταν ένα απλό, ορθογώνιας κάτοψης οικο-

δόμημα, διαδεδομένο σ' ολόκληρη την αυτοκρατορία, που κάλυπτε δημόσιες ανάγκες. Χρησίμευε για τις συνεδριάσεις δικαστηρίων ή άλλων συλλογικών οργάνων της ρωμαϊκής πολιτείας. Το κτήριο αυτό εξελίχθηκε στην παλαιοχριστιανική βασιλική με την προσθήκη ημικυκλικής αψίδας στην ανατολική στενή πλευρά και δύο σειρών κιόνων παράλληλων προς τις μακρές πλευρές στο εσωτερικό. Οι κιονοστοιχίες αυτές χώριζαν το εσωτερικό σε τρία κλίτη, από τα οποία το μεσαίο ήταν διπλάσιο σε πλάτος από τα πλαϊνά. Στη δυτική πλευρά, όπου ήταν και η είσοδος, δημιουργήθηκε από τον 4ο αιώνα ένα εγκάρσιο κλίτος, που ονομάζεται πρόναος ή νάρθηκας και προοριζόταν για τους κατηχούμενους. Ναοί του τύπου της παλαιοχριστιανικής βασιλικής

έχουν σωθεί σε ερείπια σε πολλά σημεία της αυτοκρατορίας. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις παλαιοχριστιανικών βασιλικών που διατηρούνται μέχρι σήμερα είναι ο Άγιος Απολλινάριος στη Ραβέννα, ο Άγιος Δημήτριος και η Αχειροποίητος στη Θεσσαλονίκη κ.ά.

Η πρόσοψη του Αγίου Απολλιναρίου In Classe στη Ραβέννα (5ος-6ος αι.).



Είναι τρίκλιτη βασιλική με την αψίδα της κατασκευασμένη πάνω από την κρύπτη*, όπου φυλασσόταν το σκήνωμα του Αγίου Απολλιναρίου.

♦ Τα περίκεντρα ή κυκλικά κτήρια χρησίμευαν στην αρχή ως μαυσω-

Λεία* ή βαπτιστήρια ή στέγαζαν τον τόπο όπου έγινε κάποιο θαύμα. Είχαν ως στέγη κτιστό ημισφαιρικό θόλο που έδινε διάσταση στον κατακόρυφο άξονα του οικοδομήματος. Όταν αργότερα χρησιμοποιήθηκαν ως εκκλησίες προστέθηκε στα ανατολικά η αψίδα του Ιερού. Αυτής της εποχής σημαντικά κυκλικά κτήρια είναι το μαυσωλείο του Θεοδέριχου στη Ραβέννα, η εκκλησία του Αγίου Στεφάνου (Rotondo) στη Ρώμη, στην Ελλάδα η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (Ροτόντα) της Θεσσαλονίκης, η εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη και του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα της εποχής του Ιουστινιανού.

♦ Η βασιλική με τρούλο αποτελεί συνδυασμό των δύο προηγουμένων αρχιτεκτονικών τύπων, όπου

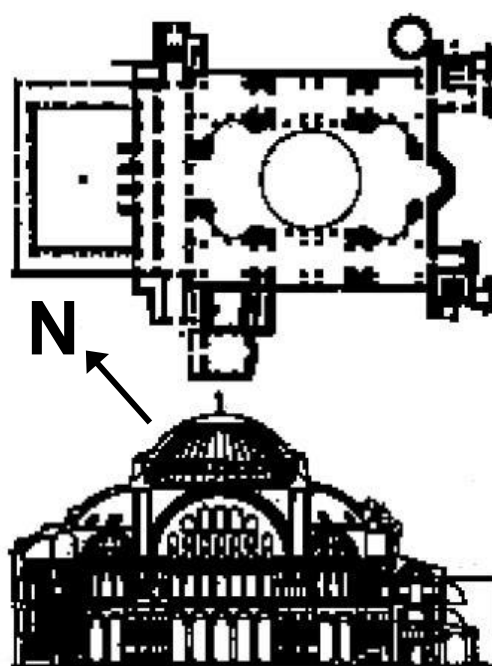
Άποψη της «ροτόντας» του Αγίου Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη. Το κυκλικό αυτό κτίσμα την εποχή του Γαλέριου λειτούργησε πιθανώς ως μαυσωλείο*. Γύρω στα τέλη του 4ου αι. μετατράπηκε σε εκκλησία με την προσθήκη κόγχης στην ανατολική πλευρά.



επιτυγχάνεται η σύζευξη του οριζόντιου κατά μήκος άξονα της βασιλικής με τον κατακόρυφο που δημιουργεί η θολωτή στέγη. Ο συνδυασμός αυτός επιτεύχθηκε με την κατασκευή του μεγαλοπρεπέστερου μνημείου της χριστιανικής λατρείας, του ναού «της του Θεού Σοφίας» στην Κωνσταντινούπολη. Το μνημείο αυτό οικοδομήθηκε την

εποχή του Ιουστινιανού σε μικρό χρονικό διάστημα (532-537 μ.Χ.) με σχέδια των αρχιτεκτόνων **Ανθέμιου** από τη Μίλητο και **Ισίδωρου** από τις Τράλλεις της Μ. Ασίας.

Κάτοψη και τομή του ναού «της του θεού Σοφίας» στην Κωνσταντινούπολη. Λαμπρό αρχιτεκτονικό έργο της εποχής του Ιουστινιανού. Συνδυάζει την ορθογώνια κάτοψη της βασιλικής με τη θολωτή στέγη των περικέντρων κτηρίων (επάνω). Το εσωτερικό του ναού, όπως είναι σήμερα (δεξιά).



Ο μεγάλος σε διαστάσεις τρούλος στηρίζεται στην ανατολική και δυτική πλευρά σε ημικυκλικές κόγχες και στη βόρεια και νότια πλευρά σε δύο τόξα που διαμορφώνονται πάνω από τέσσερις κεντρικούς πεσσούς. Το αποτέλεσμα της αρχιτεκτονικής αυτής προσπάθειας είναι μεγαλειώδες και προκαλεί ανάμικτα συναισθήματα θαυμασμού και δέους στον επισκέπτη του μνημείου.

Τα περισσότερα από τα μνημεία αυτής της εποχής διακοσμούνται εσωτερικά με ψηφιδωτά ή τοιχογραφίες. Η ζωγραφική, και ιδιαίτερα η τέχνη του ψηφιδωτού, που έχει τις ρίζες της στους ελληνιστικούς χρόνους, δημιουργεί εξαιρετες συνθέσεις. Από την αρχαιότητα επιβιώνει το ειδυλλιακό τοπίο και το πορτρέτο, βαθμιαία όμως παρου-

Ψηφιδωτός διάκοσμος του εσωτερικού του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα (περ. 540-7). Στις πλαϊνές πλευρές της κόγχης διακρίνονται τα ψηφιδωτά με τις αυτοκρατορικές πομπές του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας.

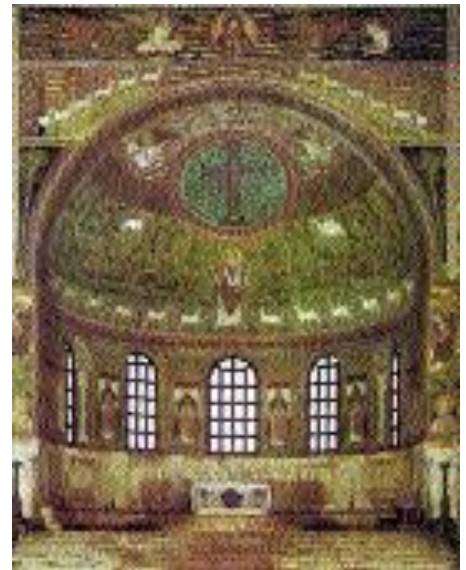


σιάζονται νέοι καλλιτεχνικοί τρόποι έκφρασης που είναι πιο κοντά στο πνεύμα της χριστιανικής θρησκείας. Χαρακτηριστικά στοιχεία της παλαιοχριστιανικής ζωγραφικής είναι τα ακόλουθα:

- ♦ το τοπίο αντικαθίσταται από το χρυσό βάθος·**
- ♦ η αίσθηση του βάθους και της τρίτης διάστασης χάνεται·**

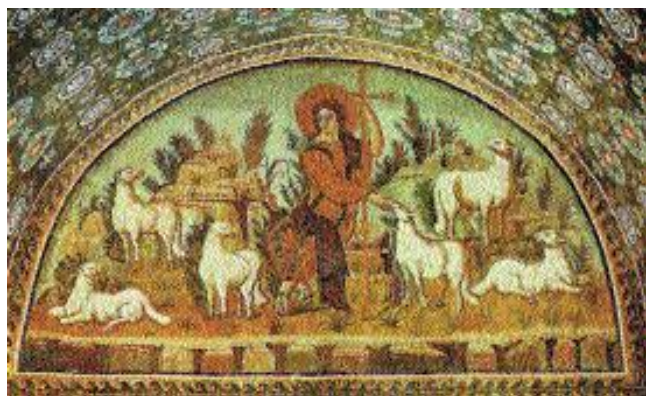
♦ η ανθρώπινη μορφή αποδίδεται μετωπικά με μεγάλα μάτια και χωρίς όγκο. Η κάπως αφύσικη στάση σκοπό έχει να προβάλλει την πνευματική υπόσταση της μορφής.

Ψηφιδωτός διάκοσμος της κόγχης του ιερού του Αγίου Απολλιναρίου in Classe στη Ραβέννα (περ. 549)



Κέντρα της αυτοκρατορίας, όπου καλλιεργήθηκε η τέχνη του ψηφιδωτού αυτή την εποχή, ήταν η Κωνσταντινούπολη, η Ραβέννα και η Θεσσαλονίκη. Σημαντικά μνημεία με ψηφιδωτά παλαιοχριστιανικής τέχνης σώζονται σήμερα κυρίως στη Ραβέννα και στη Θεσσαλονίκη.

Ψηφιδωτό από το
μαυσωλείο* της
Γάλλας Πλακίδιας
στη Ραβέννα (περ.
425). Παράσταση



του Χριστού, ως Καλού Ποιμένου,
ανάμεσα σε πρόβατα. Η Ραβέννα, με
τα αρχιτεκτονικά της μνημεία και
την εσωτερική τους διακόσμηση από
εξάιρετης τέχνης ψηφιδωτά, αποτε-
λεί ένα μεγάλο καλλιτεχνικό κέντρο
της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Η γλυπτική, συνδυασμένη στη
σκέψη των χριστιανών περισσότερο
με την ειδωλολατρική λατρεία
και τέχνη, δεν καλλιεργήθηκε ιδιαί-
τερα κατά την ύστερη αρχαιότητα.
Χρησιμοποιήθηκε σε περιορισμένο
βαθμό ως διακοσμητική τέχνη αρ-
χιτεκτονικών μελών, όπως κιονο-

κράνων, γείσων, θωρακίων*, τέμπλων κ.ά., και στη διακόσμηση σαρκοφάγων.

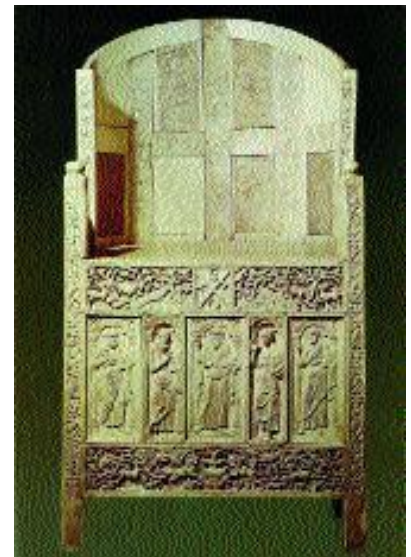
Ελεφανοστέινο πλακίδιο από το δίπτυχο* Barberini. Παρουσιάζει έφιππο τον αυτοκράτορα, πιθανότατα τον Ιουστινιανό, ως θριαμβευτή. (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)



Από τα λίγα δείγματα της κοσμικής γλυπτικής σώζονται ανδριάντες αυτοκρατόρων ή ανάγλυφα για τη διακόσμηση αναμνηστικών στηλών. Χαρακτηριστικά δείγματα είναι το σύμπλεγμα της Τετραρχίας, κεφαλές των αυτοκρατόρων, όπως του Μ. Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου Β΄, Ιουλιανού, και τα ανάγλυφα που

κοσμούσαν τη βάση της αναμνηστικής στήλης του Μ. Θεοδοσίου στον ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης.

Ελεφαντοστέινος
Θρόνος του επισκόπου
Ραβέννας Μαξιμιανού.
Έργο της εποχής
του Ιουστινιανού.



(Ραβέννα, Αρχιεπισκοπικό μέγαρο)

Κιονόκρανο από την
Αγία Σοφία Κωνσταντι-
νούπολης. Ο γλυπτός
διάκοσμος των αρχιτε-
κτονικών μελών μοιάζει
με δαντέλα.



Κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η μικροτεχνία, δηλαδή η κατασκευή μικρών αντικειμένων από χρυσό, ελεφαντοστό, πολύτιμους λίθους, όπως και η υφαντική τέχνη, δηλαδή η κατασκευή χρυσοποίκιλτων και πολυτελών υφασμάτων.

Ψηφιδωτός διάκοσμος από την πλαϊνή πλευρά της κόγχης του ιερού του Αγίου Βιταλίου στη Ραβέννα. Παράσταση της αυτοκράτειρας Θεοδώρας και της συνοδείας της.



Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Ποιες απόψεις διατυπώνει ο εθνικός φιλόσοφος Λιβάνιος (παράθεμα 1) για τη συμπεριφορά των χριστιανών ιερέων; Ποια πιστεύετε ότι ήταν τα κίνητρα αυτής της συμπεριφοράς;**
- 2. Κατά την ύστερη αρχαιότητα έγιναν σημαντικές προσπάθειες διατήρησης και ανάπτυξης της κλασικής παιδείας. Ποιοι και με ποιες ενέργειές τους συνέβαλαν προς αυτή την κατεύθυνση;**
- 3. Ποια τέχνη ονομάζεται πρωτοχριστιανική και ποια τα χαρακτηριστικά της;**
- 4. Με τη βοήθεια των εικόνων του βιβλίου να εντοπίσετε τα χαρακτηριστικά της παλαιοχριστιανικής αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής.**

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

δίπτυχο (υπατικό): δύο πλακίδια πτυσσόμενα από ελεφαντοστό με ανάγλυφες παραστάσεις προσώπων. Ήταν αναμνηστικά του αξιώματος της υπατείας.

δόγμα: θεμελιώδης αρχή, το σύνολο των πεποιθήσεων μιας θρησκείας.

ειλητάριο: επιμήκης και στενή λωρίδα περγαμηνής που τυλιγόταν γύρω από κυλινδρικό ξύλο και χρησιμοποιούνταν για την αναγραφή της Θείας Λειτουργίας.

ευκτήριος οίκος: ο οίκος ο προορισμένος για προσευχή, ο ναός, η εκκλησία.

θωράκιο: λίθινο, κυρίως μαρμάρινο, τμήμα χωρίσματος εν είδει τοίχου μέχρι το ύψος του στήθους.

Ήταν διακοσμημένο με ανάγλυφες παραστάσεις και χρησίμευε ως χώρισμα του κυρίως ναού από το ιερό βήμα.

κρύπτη: υπόγεια θολωτή κατασκευή που χρησίμευε ως καταφύγιο και ως χώρος λατρείας από τους πρώτους Χριστιανούς. Συχνά χρησιμοποιήθηκε και ως χώρος ταφής.

οβελίσκος: τετράεδρος ψηλός στύλος που απολήγει σε μικρή πυραμίδα. Συνήθως τον τοποθετούσαν στην είσοδο αιγυπτιακών ναών.

Στάση του Νίκα: επαναστατική κίνηση των δήμων της Κωνσταντινούπολης κατά του αυτοκράτορα Ιουστιανιανού (532). Ονομάστηκε έτσι λόγω της προτροπής που κραύγαζαν οι επαναστάτες: «νίκα».

VIII. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗΣ



Ανάγλυφη παράσταση της γέννησης του Βούδα (τέλη 2ου αι.-αρχές 3ου αι. μ.Χ.).

Έργο ελληνοβουδιστικής τέχνης από την περιοχή της Γκαντάρα.
(Μουσείο Λαχόρης)

1. Η Ινδία

Η ύπαρξη δύο μεγάλων ποτάμιων συστημάτων, του Ινδού και του Γάγγη, καθόρισαν την ιστορική πορεία και μέχρι ένα βαθμό τον πολιτισμό των λαών που κατοίκησαν την Ινδία. Στον απέραντο αυτό χώρο, το μεγαλύτερο σε έκταση απ' όλες τις άλλες κοιτίδες των αρχαίων λαών, οργανώθηκαν και εξελίχθηκαν πολιτισμικά διάφορες φυλές από τα μέσα της 4ης χιλιετίας π.Χ. μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ., οπότε η Ινδία διανύει την τελευταία λαμπρή περίοδο της αρχαίας της ιστορίας.

Το έργο του σύγχρονου ιστορικού σ' ό,τι αφορά τη μελέτη της αρχαίας ιστορίας της Ινδίας είναι δύσκολο. Οι κάτοικοι της περιοχής έδειξαν μια περίεργη περιφρόνηση

προς την ιστορία, πιθανότατα επηρεασμένοι από την ινδική φιλοσοφία που απέτρεπε τους διανοούμενους από την έρευνα και την καταγραφή των γεγονότων. Ακόμα και οι ινδοί βασιλείς στις λίθινες επιγραφές, όπου προβάλλουν το έργο τους, δεν καταγράφουν τα ιστορικά γεγονότα της βασιλείας τους με ακρίβεια. Τα γεγονότα της ινδικής ιστορίας είναι συνυφασμένα με τους μύθους και τις παραδόσεις. Οι όποιες αλλαγές στην κοινωνία και τους θεσμούς πραγματοποιήθηκαν ανεπαίσθητα χωρίς βίαιες μεταβολές. Έτσι, η έλλειψη ιστορικής σαφήνειας δεν μας επιτρέπει να ορίσουμε με ακρίβεια την ημερομηνία κάποιου σημαντικού γεγονότος.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της αρχαιότητας η Ινδία δύο φορές επέτυχε την πολιτική ενοποίηση του

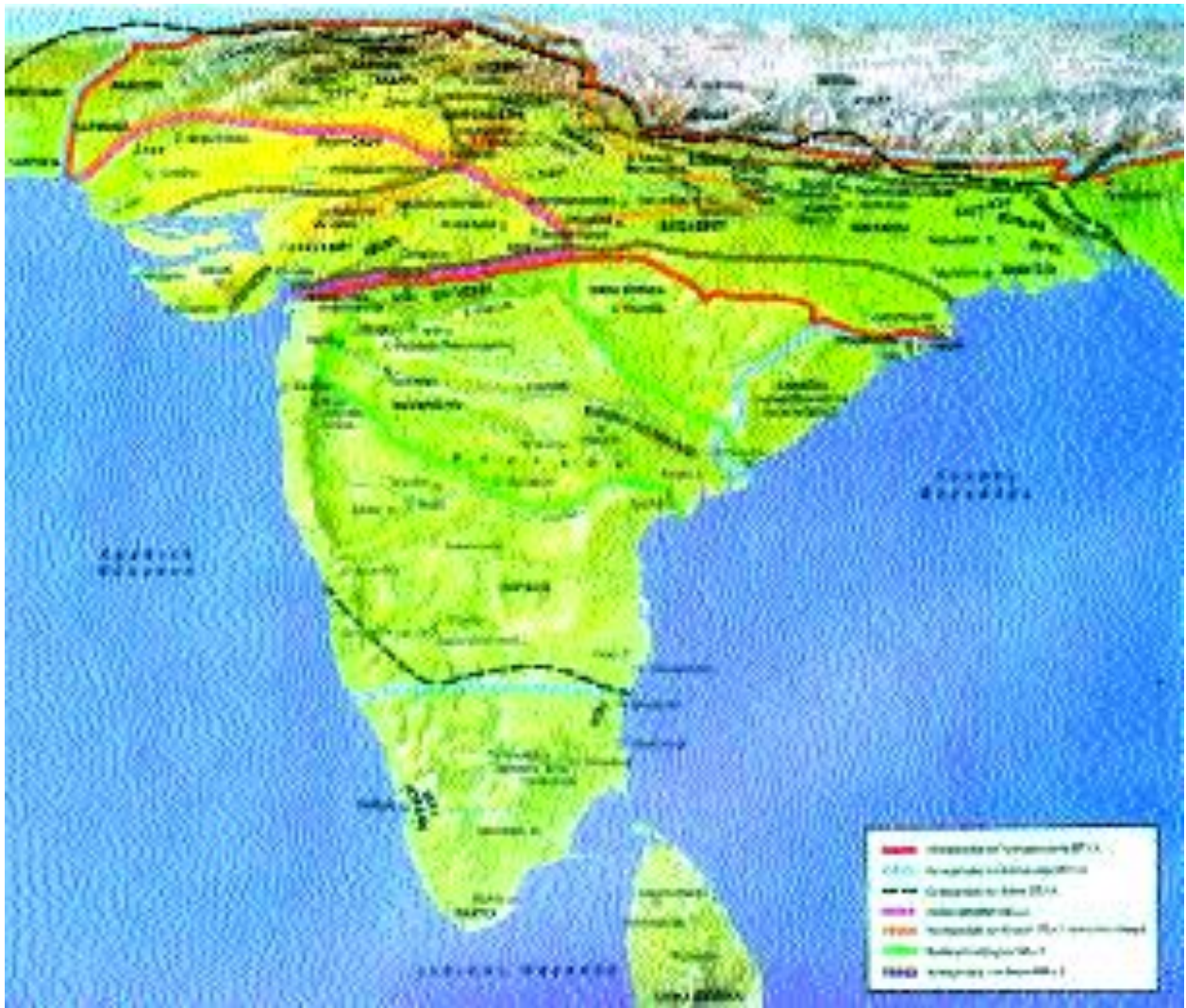
μεγαλύτερου μέρους του εδάφους της. Ο Βραχμανισμός (Ινδουϊσμός) και ο Βουδισμός ήταν οι δύο κύριες θρησκείες που προσδιόρισαν τη ζωή και τον πολιτισμό της Ινδίας.

1.1 Η χώρα

Η Ινδία είναι η μεσαία και μεγαλύτερη σε έκταση χερσόνησος της Ν. Ασίας.

Το όνομα της χώρας οφείλεται στον ποταμό Ινδό, που ήταν η κοιτίδα της ανάπτυξης του αρχαιότερου πολιτισμού της αλλά και ο πυρήνας ανατροφοδότησης της πολιτιστικής της εξέλιξης.

Η ινδική χερσόνησος χωρίζεται από την υπόλοιπη ασιατική ήπειρο στα βόρεια με έναν αδιαπέραστο ορεινό όγκο, την οροσειρά των Ιμαλαΐων, που λειτουργούν ως φραγ-



Τα αρχαία βασίλεια της Ινδίας

μός στην επικοινωνία με τους υπόλοιπους ασιατικούς λαούς. Δίοδοι προσπέλασης δημιουργούνται μόνο στις βορειοδυτικές παρυφές της χώρας μεταξύ των βουνών, απ' όπου περνούν οι παραπόταμοι του Ινδού.

Ολόκληρη η ινδική χερσόνησος χωρίζεται σε τρεις επιμέρους ζώνες με διαφορετικό γεωγραφικό ανάγλυφο και κλιματολογικές συνθήκες. Η βόρεια είναι ορεινή, η μεσαία, αντίθετα, είναι πεδινή και διαρρέεται από δύο ποτάμια συστήματα, του Ινδού στα δυτικά και του Γάγγη στα ανατολικά, μεταξύ των οποίων υπάρχει εκτενής έρημος. Η τρίτη, νότια ζώνη, διαμορφώνεται από ένα οροπέδιο, που αρδεύουν μικρότεροι ποταμοί. Τόσο η βόρεια όσο και η νότια Ινδία ήταν περιοχές απομονωμένες και κατά την αρχαιότητα πολιτικά και πολιτιστικά εξαρτώμενες από τους λαούς που κατοικούσαν τις κοιλάδες του Ινδού και του Γάγγη. Ιδιαίτερα, η ευρύτερη περιοχή του Ινδού και των παραποτάμων του αποτέλεσαν το πεδίο των φυλετικών κινήσεων που δια-

μόρφωσαν τον αρχαίο ινδικό πολιτισμό.

1.2 Η οικονομία και η κοινωνία

Η οικονομία. Καθοριστικός παράγοντας για την οργάνωση της ζωής και την ανάπτυξη του πολιτισμού στην περιοχή του Ινδού, ήδη από τα μέσα της 4ης χιλιετίας π.Χ., ήταν ο ίδιος ο ποταμός και οι παραπόταμοί του. Το ίδιο ισχύει από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ. και για την περιοχή του Γάγγη. Αυτά τα δύο ποτάμια συστήματα με τα νερά τους καθιστούσαν γόνιμες μεγάλες εκτάσεις γης.

Όπως ήταν φυσικό, η γεωργία αποτέλεσε την κύρια πηγή πλούτου των κατοίκων που έζησαν σ' αυτές τις περιοχές κατά την αρχαιότητα. Σταδιακά εξελίχθηκε η βιοτεχνική

Σφραγίδες από στεα-
τίτη του πολιτισμού
του Ινδού (περ. 2300-
1750 π.Χ.). Το πολιτι-
στικό επίπεδο των κα-
τοίκων της περιοχής
του Ινδού ήταν ιδιαί-
τερα εξελιγμένο.

Ανάμεσα στα επι-
τεύγματά τους συ-
γκαταλέγεται και η
χρήση γραφής, πιθα-
νότατα για τη διευ-
κόλυνση των εμπορικών επαφών.
(Ν. Δελχί, Ινδικό Εθνικό Μουσείο)



παραγωγή και το εμπόριο μέσω
του οποίου, ιδιαίτερα κατά τον 1ο
αι. π.Χ. και 1ο αι. μ.Χ., οι Ινδοί
πλούτισαν. Το εμπόριο απέδιδε

χρυσό. Από τις πληροφορίες που έχουμε, φαίνεται ότι οι συναλλαγές με λαούς από τη Δύση, με τους Έλληνες και κυρίως με τους Ρωμαίους, γίνονταν με ανταλλαγή πολύτιμων μετάλλων, χρυσού και αργύρου. Τα ινδικά προϊόντα γίνονταν ανάρπαστα στις ελληνικές και ρωμαϊκές αγορές, ιδιαίτερα μετά τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου. Μαργαριτάρια, διαμάντια και άλλοι πολύτιμοι λίθοι, κατεργασμένο ελεφαντόδοντο, λευκά υφάσματα από βαμβάκι, αρώματα, ευγενή ξύλα, χρώματα αλλά και δούλες ήταν προϊόντα περιζήτητα και ακριβοπληρωμένα στη Δύση. Στο εσωτερικό, η μεταφορά των εμπορευμάτων γινόταν με ελέφαντες και μέσω ποτάμιων δρόμων. Μεγάλες αγορές στις βορειοδυτικές παρυφές του Ινδού ήταν τα κέντρα απ' όπου ξεκινού-

σαν τα καραβάνια για τα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκε και ο θαλάσσιος δρόμος που μέσω της Αραβικής θάλασσας οδηγούσε στην Ερυθρά και από εκεί στη Μεσόγειο.

Η κοινωνία. Μετά την έλευση και την επικράτηση των Αρίων (λευκών) στους αυτόχθονες πληθυσμούς της περιοχής του Ινδού (περ. 1500 π.Χ.) διαμορφώθηκε σταδιακά ένα σταθερό σύστημα κοινωνικών αντιλήψεων. Σύμφωνα με αυτό, δεν επιτρέπονταν οι επιμειξίες μεταξύ ανθρώπων διαφορετικών τάξεων. Έτσι, καθιερώθηκε η έννοια της κάστας* δηλαδή της κλειστής κοινωνικής ομάδας.

Στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας βρισκόταν ο βασιλιάς, ο οποίος είχε κληρονομικό το αξίωμα και ήταν ο αρχηγός του στρατού. Οι

συγγενείς και οι φίλοι του ανήκαν στην τάξη των πολεμιστών. Κατείχαν εκτάσεις γης και αποτελούσαν την άρχουσα τάξη, την πρώτη κάστα. Η δεύτερη ιεραρχικά τάξη διαμορφώθηκε από τους ιερείς, οι οποίοι αποκτούσαν το ιερατικό αξίωμα κληρονομικά. Ιδιαίτερη τάξη αποτελούσαν οι γεωργοί, οι τεχνίτες, οι επαγγελματίες και οι έμποροι. Στην τελευταία κοινωνική τάξη ανήκαν οι μιγάδες, δηλαδή οι αυτόχθονες της περιοχής του Ινδού, που είχαν υποταχθεί στους Άριους. Αυτοί ήταν δούλοι ή δουλοπάροικοι.

1.3 Η ιστορία και ο πολιτισμός

Ο πολιτισμός του Ινδού. Τα πρώτα δείγματα οργανωμένης ζωής ανάγονται στην εποχή του λίθου και χρονολογούνται από τα τέλη

της 4ης χιλιετίας π.Χ. Κέντρο ανάπτυξης αυτού του πολιτισμού ήταν η περιοχή της Πενταποταμίας, δηλαδή η βορειοδυτική περιοχή της Ινδίας που διαρρέεται από τους παραπόταμους του Ινδού. Στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ., στην ίδια περιοχή δημιουργήθηκαν οι πρώτες μεγάλες πόλεις. Περιβάλλονταν με τείχη και παρουσίαζαν στοιχεία πολεοδομικής και κοινωνικής οργάνωσης, που θυμίζουν τις πόλεις των Σουμερίων. Φαίνεται ότι επαφές μεταξύ των λαών της περιοχής του Ινδού και της Μεσοποταμίας υπήρχαν ήδη από τη νεολιθική εποχή και συνέβαλαν στην εξάπλωση του σουμεριακού πολιτισμού στην ινδική χερσόνησο. Το πολιτιστικό επίπεδο στο οποίο έφτασαν οι κάτοικοι της περιοχής του Ινδού παρουσιάζεται ιδιαίτερα εξελιγμένο.

Εκτός των άλλων επιτευγμάτων, τα αρχαιολογικά ευρήματα αποδεικνύουν τη χρήση γραφής, η οποία όμως δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί¹.

1. Ο πολιτισμός της κοιλάδας του Ινδού

Υπάρχουν ενδείξεις για ανταλλαγές αγαθών μεταξύ των Σουμερίων και των πόλεων της Κοιλάδας του Ινδού (στο σημερινό Πακιστάν) μέσω της νήσου Μπαχρέιν στον Περσικό κόλπο. Τα ανάγλυφα που βρέθηκαν πρόσφατα στο Τεπέ Γιαχία, στο νοτιοανατολικό Ιράν, παρουσιάζουν εντυπωσιακές ομοιότητες με ανάλογα ευρήματα από την περιοχή του Ινδού. Φαίνεται, λοιπόν, πως ο πολιτισμός της Κοιλάδας του Ινδού, που έφτασε στη μεγα-

λύτερη ακμή του γύρω στο 2300 π.Χ. και άρχισε να παρακμάζει μετά από 500 περίπου χρόνια (για να παραμείνει εντελώς άγνωστος ως τις ανασκαφές της δεκαετίας του 1920), αποτελούσε πιθανότατα μέρος ενός ευρύτερου ρεύματος σχηματισμού πόλεων, που εκδηλώθηκε την 3η π.Χ. χιλιετία στην Ασία και για το οποίο έχει ήδη γίνει εν μέρει λόγος. Οι διαφορές του, ωστόσο, από τον πολιτισμό των Σουμερίων είναι εξίσου σημαντικές: στην Κοιλάδα του Ινδού δεν έχουμε ούτε ναούς, ούτε βασιλικούς τάφους, ούτε ανάκτορα, ούτε μνημεία ηγεμόνων. Η έκταση που κάλυπτε ο πολιτισμός αυτός ήταν πολύ μεγάλη και τα δύο ακραία γνωστά σημεία του, στο Ρουπάρ και το Λοτάλ αντί-

στοιχα, απέχουν μεταξύ τους πάνω από 1.000 μίλια.

**H. Honour, J. Fleming,
ό.π., τ. 1, σ. 34.**

Οι Άριοι και ο πολιτισμός των Βεδών. Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., για λόγους άγνωστους, κατέρρευσε ο πολιτισμός του Ινδού. Στα μέσα περίπου της ίδιας χιλιετίας έκανε την εμφάνισή του στο χώρο γύρω από τον Ινδό ένας νέος λαός, λευκού χρώματος, ο οποίος, σύμφωνα με την επικρατέστερη ιστορική εκδοχή, ήταν οι Άριοι. Αυτοί, αφού υπέταξαν τους αυτόχθονες της περιοχής, περίπου το 1200 π.Χ., πέρασαν και στην πεδιάδα του Γάγγη. Από την εποχή της εμφάνισης των Αρίων (1500 π.Χ.) μέχρι και τον 4ο αι. π.Χ. υπάρχει ένα

μεγάλο ιστορικό κενό λόγω της έλλειψης ιστορικών τεκμηρίων. Οι μόνες πληροφορίες που υπάρχουν αντλούνται μέσα από θρησκευτικούς ύμνους, τις Βέδες. Πρόκειται για ημιμυθικού χαρακτήρα αφηγήσεις που έφεραν μαζί τους οι Άριοι². Η γλώσσα που μιλούσαν ήταν η σανσκριτική, η οποία παρουσιάζει στοιχεία κοινής καταγωγής με την ελληνική, τη λατινική και γενικότερα τις λεγόμενες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Λάτρευαν τους προγόνους τους με την τέλεση θυσιών και ήταν οργανωμένοι με το κοινωνικό σύστημα των καστών.

2. Οι Βέδες, το αρχαιότερο κείμενο της σανσκριτικής γλώσσας

Οι παλαιότερες γραπτές μαρτυρίες που έχουν διατηρηθεί για την

ινδοάρια γλώσσα στην Ινδία ανάγονται μόλις το 300 π.Χ. σε μνημεία όπως οι επιγραφές Ασόκα. Ωστόσο, αυτές αντιπροσωπεύουν αυτό που οι γλωσσολόγοι ορίζουν ως μέση ινδική γλώσσα, ιδιαίτερα τη γλώσσα πράκрит, και με κανένα τρόπο δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ως ο ακραίος σταθμός για την άφιξη των Ινδών στην υποήπειρο. Μια πλατιά γραμματεία της αρχαίας ινδικής, γνωστής ως σανσκριτική, προηγήθηκε των επιγραφών της μέσης ινδικής και αποτέλεσε το μέσο για να γνωρίσουμε την προγενέστερη ινδική γραμματεία και θρησκευτική γλώσσα. Αυτές είχαν αρχικά διατηρηθεί μόνον σε προφορική μορφή, αλλά υπάρχουν άφθονες έμμεσες μαρτυρίες που υποδεικνύουν ότι είχαν καταγραφεί τον 6ο αιώνα π.Χ. Τον παλιότερο εκπρόσω-

πο της αρχαίας ινδικής τον βρίσκουμε στις Βέδες, την αρχαία θρησκευτική γραμματεία της Ινδίας. Η γλώσσα στις Βέδες είναι πολύ αρχαϊκή και ο πολιτιστικός και γεωγραφικός κόσμος τον οποίο απεικονίζουν αυτοί οι ύμνοι υποδεικνύει ότι αυτές συντέθηκαν στη βορειοδυτική Ινδία πριν την πρώτη χιλιετία π.Χ. με υποθετική ημερομηνία γύρω στο 1500-1200 π.Χ.

J.P. Mallory, Οι Ινδοευρωπαίοι, μετ. Ε. Αστερίου, εκδ. Δελφίνι, σ. 46.

Τους «σκοτεινούς» αυτούς χρόνους της ινδικής ιστορίας διαμορφώθηκαν οι δύο μεγάλες θρησκείες, ο Βραχμανισμός (Ινδουισμός) και ο Βουδισμός.

Ο Βραχμανισμός είναι η αρχαιότερη από τις μεγάλες παγκόσμιες

θρησκείες. Οφείλει το όνομά του στους Βραχμάνες, δηλαδή εκείνους που ασχολήθηκαν με τη μελέτη των Βεδών και εξελίχθηκαν σταδιακά σε ιερατική κάστα. Ο Βραχμανισμός, ως τρόπος ζωής και ως θεωρία, είναι πολυσύνθετος με αντικρουόμενα μεταξύ τους στοιχεία, που ξεκινούν από τις αφελείς αφηγήσεις των χωρικών και φτάνουν μέχρι τη δυσνόητη λογική των φιλοσόφων. Ο Βραχμανισμός ή, όπως διαφορετικά ονομάζεται, Ινδουισμός είναι η πρώτη θρησκεία του λαού της Ινδίας. Ωστόσο, η ιστορική του προέλευση, δηλαδή κατά πόσο μεταφέρθηκε από τους Άριους ή κατά πόσο διαμορφώθηκε από δόγματα και πρακτικές των λαών του πολιτισμού του Ινδού, είναι πρόβλημα που δεν έχει λυθεί μέχρι τώρα.

Τη μεγάλη αυτή χρονική περίοδο της επικράτησης των Αρίων η βόρεια και κεντρική Ινδία ήταν διαιρεμένη σε μικρά, φεουδαρχικού τύπου, κρατίδια. Σ' ένα απ' αυτά γεννήθηκε τον 6ο αι. π.Χ. ο ιδρυτής της δεύτερης μεγάλης θρησκείας, του Βουδισμού.

Ο Σιντάρτα Γκαουτάμα, υπαρκτό ιστορικά πρόσωπο, γνωστός ως Βούδας (φωτισμένος), έζησε από το 563 έως το 483 π.Χ. και υπήρξε ο θεμελιωτής της θρησκείας με τη μεγαλύτερη διάδοση στην Ασία. Με τη διδασκαλία του στράφηκε εναντίον των Βραχμάνων και προέβαλε την ιδέα της λύτρωσης μέσα από ένα συνεχή κύκλο δοκιμασίας και αναγέννησης. Μετά το θάνατό του οι οπαδοί του χωρίστηκαν σε θρησκευτικές ομάδες με διαφορετικές διδασκαλίες. Η μια

ομάδα διέδωσε το Βουδισμό στην Ταϊλάνδη και την Ινδοκίνα και η άλλη στην Κίνα, την Ιαπωνία και την υπόλοιπη Α. Ασία. Παράλληλα με το Βουδισμό, τον 6ο αι. π.Χ., στην Ινδία εμφανίστηκε και μια άλλη θρησκεία ο Τζαϊνισμός.

Κιονόκρανο με λιοντάρια από στήλη του Ασόκα (3ος αι. π.Χ.). Ο Ασόκα ήταν ο ηγεμόνας που κατόρθωσε να ενώσει για πρώτη φορά ολόκληρη την Ινδία. Από τη βασιλεία του χρονολογούνται τα πρώτα λίθινα μνημεία του ινδικού πολιτισμού. (Μουσείο Σαρνάθ)



Στα τέλη του 6ου αι. π.Χ., η περιοχή του Ινδού καταλήφθηκε από

τους Πέρσες και παρέμεινε στην κατοχή τους για δύο περίπου αιώνες, μέχρι την κατάκτησή της από το Μ. Αλέξανδρο (326-325 π.Χ.).

Η αυτοκρατορία των Μαουρία (Μοριαίων). Όταν ο Μ. Αλέξανδρος έφτασε στην περιοχή του Ινδού, φαίνεται ότι συναντήθηκε με τον Σαντραγκούπτα Μαουρία, γνωστό στους Έλληνες με το όνομα Σαδράκοττος, γιο ενός από τους μικρούς ηγεμόνες της Ινδίας³. Αυτός επηρεασμένος, από το μεγαλείο του Αλεξάνδρου, θέλησε να τον μιμηθεί ιδρύοντας μια μεγάλη ινδική αυτοκρατορία. Στην αρχή κατέλαβε τα μικρά βασίλεια της περιοχής του Γάγγη και μετά, εκμεταλλευόμενος το κενό εξουσίας που άφησε η αποχώρηση του Αλεξάνδρου, κατέκτησε όλα τα εδάφη ανατολικά του Ινδού και στη συνέχεια τη Ν. Ινδία.

Ο εγγονός του, ο Ασόκα (264-227 π.Χ.), ήταν ο πρώτος ηγεμόνας που κατόρθωσε να ενώσει πολιτικά όλη την Ινδία σε μια αυτοκρατορία. Ο Ασόκα θα συμβάλει στη διάδοση του ινδικού πολιτισμού στις γύρω ασιατικές χώρες με την αποστολή βουδιστών μοναχών. Από την εποχή της βασιλείας του Ασόκα χρονολογούνται τα πρώτα λίθινα μνημεία του ινδικού πολιτισμού. Ονομαστές είναι οι στήλες του Ασόκα γεμάτες με εγχάρακτα βουδιστικά κείμενα.

3. Ο Μ. Αλέξανδρος και οι ηγεμόνες της Ινδικής χερσονήσου

Ο Αλέξανδρος ίδρυσε πολλές πόλεις στην Ινδία, τη Βακτριανή, την Αραχωσιανή και πρέπει να υποθέσουμε ότι τις ίδρυσε με βάση υπάρχουσες ελληνικές παροικίες -

διότι μοιάζει απίθανο να άφησε σε κάθε πόλη στρατιώτες για να την οικήσουν. Ήρθε σε επαφή με πολλούς Ινδούς ηγεμόνες. Ένας νέος Ινδός αξιωματούχος έμεινε καιρό κοντά στον Αλέξανδρο και έμαθε πολλά απ' αυτόν. Οι δικοί μας αρχαίοι ιστορικοί τον ονομάζουν Σανδρόκοτο ή Σανδράκοτο και είναι ο περίφημος Chandragupta Maurya, ιδρυτής της δυναστείας των Μοριαίων, ο άνθρωπος που ενοποίησε όλη την Ινδία και υπήρξε ο πρώτος μεγάλος της αυτοκράτωρ. Άλλοι, τους οποίους γνώρισε, ήσαν ο Ταξίλης και ο Πώρος, που τους θυμόμαστε από την ιστορία, και ένας βασιλιάς πολύ σκοτεινός, ο Σοφίτης που αναφερόταν στα χρονικά, αλλά δεν είχαμε βρει τίποτα γι' αυτόν. Μέχρι που πριν από μερικά χρόνια ανακαλύφθηκαν ωραιότατα νομί-

σματά του, τα οποία απεικονίζουν ένα καταφανώς ινδικό πρόσωπο με ελληνικές επιγραφές.

Ν. Δήμου, Ο Έλληνας Βούδας, εκδ. Νεφέλη, σ. 29-30.

Χρυσό νόμισμα με το κεφάλι του Ευκρατίδη, βασιλιά του ελληνικού βασιλείου της Βακτρίας. Είναι ο πρώτος Έλληνας ηγεμόνας που έφερε τον τίτλο «Μέγας», χαραγμένο πάνω σε νόμισμα (α' μισό 2ου αι. π.Χ.). (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)



Η παρουσία ξένων λαών. Οι σχέσεις με τους Έλληνες και τους Ρωμαίους. Μετά το θάνατο του Ασόκα, η Ινδία διασπάστηκε πάλι

σε μικρά κρατίδια. Το 2ο αι. π.Χ. γίνονται επιδρομές στις δυτικές και βορειοδυτικές περιοχές της Ινδικής χερσονήσου. Οι εισβολείς ήταν οι Έλληνες ηγεμόνες που είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από το κράτος των Σελευκιδών, οι Πάρθοι και νομάδες από την κεντρική Ασία, γνωστοί με το όνομα Κουσάν.

Οι Έλληνες ηγεμόνες, που είχαν ανεξαρτητοποιηθεί από το ελληνιστικό βασίλειο των Σελευκιδών, ίδρυσαν στην αρχή το βασίλειο της Βακτρίας και στη συνέχεια κατέκτησαν ένα μεγάλο μέρος από την πεδιάδα του Ινδού δημιουργώντας εκεί το ελληνοϊνδικό βασίλειο του Ινδού. Τα δύο ελληνοϊνδικά βασίλεια έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ιστορική πορεία των Ινδών κατά το 2ο αι. π.Χ. και μεγάλο μέρος του 1ου αι. π.Χ. Η ελληνική τέχνη έγινε

γνωστή σ' αυτές τις περιοχές και επηρέασε τη βουδιστική. Αυτή την εποχή κατασκευάστηκαν πολλά αγάλματα του Βούδα, τα πρόσωπα των οποίων μοιάζουν με τη μορφή του Απόλλωνα. Τα βασίλεια αυτά εξαφανίστηκαν προς τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. κάτω από την πίεση των Πάρθων και κυρίως των Κουσάν, νομάδων της κεντρικής Ασίας. Οι Κουσάν στην αρχή εγκαταστάθηκαν στο χώρο τον οποίο καταλάμβαναν τα ελληνοϊνδικά βασίλεια. Στη συνέχεια, τον 1ο αι. μ.Χ., εξαπλώθηκαν σε μεγάλο μέρος της βόρειας Ινδίας δημιουργώντας μια μεγάλη σε έκταση αυτοκρατορία. Οι νομάδες αυτοί, που προηγουμένως είχαν περάσει από τις περιοχές όπου υπήρχαν ελληνικές αποικίες, δέχτηκαν την επίδραση του ελληνικού πολιτισμού της κεντρικής Ασί-

ας και ακούσια διατήρησαν τον ημι-ελληνικό αυτό πολιτισμό.

Νόμισμα με το κεφάλι του Μενάνδρου (β' μισό του 2ου αι. π.Χ.). Ήταν ο ενδοξότερος βασιλιάς του ελληνοϊνδικού βασιλείου του Ινδού. Πήρε την προσωνυμία «Σωτήρας» και «Δίκαιος». Το κράτος του έφτανε μέχρι τον ποταμό Γάγγη.



(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)

Η περίοδος από τον 1ο αι. μ.Χ. έως τον 4ο αι. μ.Χ. είναι μεταβατική για την ινδική ιστορία και τέχνη. Τους πρώτους αιώνες π.Χ. και μ.Χ. γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη το θαλάσσιο εμπόριο για να ανταποκριθεί στη μεγάλη ζήτηση ινδικών

προϊόντων, ελεφαντόδοντου, μπαχαρικών, διαμαντιών κ.ά. από τους Ρωμαίους. Οι ανασκαφές έφεραν στην επιφάνεια ρωμαϊκά νομίσματα σε ινδικά λιμάνια αλλά και τμήμα ρωμαϊκού εμπορικού σταθμού. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, τον 1ο αι. μ.Χ., διαμαρτύρεται σε επιστολή του που έχει σωθεί ότι τα ινδικά προϊόντα στοίχιζαν στους Ρωμαίους 550 εκατομμύρια σηστέριους* σε χρυσό το χρόνο.

Στη γλυπτική, την περίοδο αυτή, αναπτύχθηκε μια καλλιτεχνική έκφραση, κυρίως στην περιοχή του παλαιού ελληνοϊνδικού βασιλείου του Ινδού, γνωστή ως τέχνη της Γκαντάρα ή ελληνοβουδιστική, που χαρακτηρίζεται από τη χρήση ελληνοιστικών στοιχείων στην απόδοση θεμάτων ινδικών και βουδιστικών. Στη λογοτεχνία γενικεύθηκε

η χρήση της σανσκριτικής γλώσσας και ολοκληρώθηκαν τα δύο μεγάλα ινδικά έπη, η Ραμαγιάνα και η Μαχαμπαράτα.

Κεφάλι του Βούδα από την Γκαντάρα (3ος αι. μ.Χ.). Στην περιοχή της Γκαντάρα άνθησε μια καλλιτεχνική ελληνοβουδιστική έκφραση.



Η τέχνη της Γκαντάρα χαρακτηρίζεται από τη χρήση ελληνοιστικών στοιχείων στην απόδοση ινδικών και βουδιστικών θεμάτων.

Η χρυσή εποχή. Από τα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ., η Ινδία περνάει σε μια νέα περίοδο πολιτικής ενότητας κάτω από την εξουσία γηγενών πληθυσμών,

Ανάγλυφο της Γκαντάρρα (τέλη 2ου αι. μ.Χ. - αρχές 3ου αι. μ.Χ.). Εικονίζεται η σκηνή του θανάτου του Βούδα. (Ουάσιγκτον, Πινακοθήκη Freer, Smithsonian Institution)



που σταδιακά κατόρθωσαν να επιβληθούν (δυναστεία των Γκούπτα). Η περίοδος αυτή θεωρείται ως η χρυσή εποχή του ινδικού πολιτισμού. Ο ινδικός πολιτισμός μαζί με το Βουδισμό διαδόθηκαν μέχρι την Άπω Ανατολή. Την ειρηνική αυτή εποχή οι Ινδοί λόγιοι διαμόρφωσαν το δεκαδικό μετρικό σύστημα και μια απλουστευμένη μέθοδο γραφής των αριθμών, που ονομάστηκε αραβική, επειδή έγινε γνωστή στην Ευρώπη από Άραβες εμπόρους και

μελετητές, ενώ ήταν ινδική εφεύρεση.

Η χρυσή εποχή τελειώνει με την άφιξη νέων νομαδικών λαών στη Β. Ινδία. Τη μεγαλύτερη απειλή αποτελούν οι Λευκοί Ούνοι, συγγενείς με τους Μαύρους Ούνους που εισέβαλαν στα μέσα του 5ου αι. μΧ στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Αυτοί μετέβαλαν σε ερείπια όλη τη Β. Ινδία και κατέστρεψαν τα σημαντικότερα βουδιστικά ιερά, γεγονός που θα συμβάλει στη βαθμιαία εξαφάνιση του Βουδισμού από τον ινδικό χώρο.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

1. Ποια είναι τα συμπεράσματά σας από τη μελέτη του παραθέματος 2 και την παρατήρηση των εικόνων της σ. 39 σχετικά με τον πολιτισμό

που αναπτύχθηκε στον Ινδό ποταμό;

2. Να αξιολογήσετε την πολιτιστική προσφορά των Ελλήνων στην ευρύτερη περιοχή της Ινδίας αναφέροντας αποδεικτικά στοιχεία.

3. Ποιες πληροφορίες έχουμε για τις επαφές του ρωμαϊκού κόσμου με την Ινδία και σε ποιο επίπεδο εντοπίζονται οι επαφές αυτές;

4. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της τέχνης -σε ό,τι αφορά τα θέματα και τον τρόπο απόδοσής τους- που προβάλλονται στις εικόνες των σ. 27, 56 και 57;

2. Η Κίνα

Η Κίνα, η χώρα της κίτρινης φυλής, ήδη από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. παρουσιάζει στοιχεία οργανωμένης ζωής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Ο γεωγραφικός παράγοντας ήταν και εδώ καθοριστικός, όπως και στη διαμόρφωση των άλλων αρχαίων πολιτισμών. Ωστόσο, η γεωγραφική θέση της χώρας και το γεωλογικό της ανάγλυφο συνετέλεσαν ώστε να δημιουργηθεί σ' αυτήν ένας πολιτισμός τελείως ανεξάρτητος από τους άλλους, με δικά του χαρακτηριστικά, που διατηρήθηκαν σε γενικές γραμμές αναλλοίωτα μέχρι την εποχή μας.

Η μελέτη της ιστορίας και του πολιτισμού των Κινέζων κατά την αρχαιότητα αλλά και κατά τη διάρ-

κεια των επόμενων περιόδων διακρίνεται με βάση τις δυναστείες που για τέσσερις χιλιετίες διαδέχθηκαν η μία την άλλη. Από την εποχή της δυναστείας των Σανγκ, της πρώτης ιστορικά βεβαιωμένης δυναστείας, διαμορφώθηκαν μερικά θεμελιώδη χαρακτηριστικά του κινέζικου πολιτισμού, τα οποία διατηρήθηκαν στη διάρκεια των επόμενων χιλιετιών παρά το πλήθος των αναταραχών που γνώρισε η Κίνα περνώντας από το φεουδαρχικό σύστημα στην απόλυτη μοναρχία. Κατά την εποχή της δυναστείας των Χαν - που σε γενικές γραμμές ήταν σύγχρονη με τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία - πραγματοποιείται η ενοποίηση, πολιτική και πολιτιστική, των βόρειων και νότιων περιοχών της χώρας. Τότε ξεκίνησαν και οι γόνιμες εμπορικές επαφές με τον

ελληνορωμαϊκό κόσμο μέσω του δρόμου του μεταξιού, που διέσχισε την κεντρική Ασία και έφτανε μέχρι τη Μεσόγειο.

2.1 Η χώρα και οι κάτοικοι

Η χώρα. Η Κίνα καταλαμβάνει το κεντρικό και ανατολικό τμήμα της ασιατικής ηπείρου. Πρόκειται για μεγάλη σε έκταση χώρα, η γεωφυσική διαμόρφωση της οποίας ευνόησε την οργάνωση και την ανάπτυξη της ζωής. Τρεις μεγάλοι ποταμοί που ρέουν αντίστοιχα στη βόρεια, την κεντρική και νότια Κίνα ήταν οι πρώτοι παράγοντες που ευνόησαν τους κατοίκους της περιοχής. Απ' αυτούς, τη βόρεια περιοχή αρδεύει ο Χουάγκ-Χο, ο γνωστός Κίτρινος ποταμός, του οποίου η βαθιά κοιλά-

δα αποτέλεσε την κοιτίδα του κινέζικου πολιτισμού.

Οι κάτοικοι. Η μεγάλη έκταση της καλλιεργήσιμης γης επαρκούσε για να απασχολήσει τον πληθυσμό. Η αφθονία του φυσικού πλούτου και οι ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες συνέβαλαν ώστε η Κίνα να αναδειχθεί σε ένα ισχυρό κράτος ήδη από την αρχαιότητα. Η απομόνωσή της από τους άλλους μεγάλους πολιτισμούς και η αίσθηση της υπεροχής που δημιουργήθηκε στους κατοίκους της έδωσαν τα στερεότυπα και αναλλοίωτα χαρακτηριστικά του κινέζικου πολιτισμού. Οι Κινέζοι απέκτησαν κοινωνική συνοχή ως αποτέλεσμα της ηθικής ενότητας και των ιδεών τους που τους ξεχώριζαν από τους γειτονικούς λαούς και τους άφηναν

ανεπηρέαστους από εξωτερικές επιδράσεις.



Η Κίνα την εποχή της δυναστείας των Χαν

Οι κάτοικοι της Κίνας ασχολήθηκαν με την καλλιέργεια του ρυζιού,

64 / 279-280

του σιταριού, του καλαμποκιού, του τσαγιού και με την παραγωγή βαμβακιού και οπίου. Η σηροτροφία, δηλαδή η καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα και η παραγωγή μεταξιού, ήταν η αρχαιότερη και η πιο φημισμένη βιοτεχνική παραγωγή της χώρας. Η αλιεία και η εξόρυξη άνθρακα και σίδηρου ήταν επίσης εργασίες που απασχολούσαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση αλλά και η πολιτική οργάνωση είχε φεουδαρχικό χαρακτήρα. Οι αρχηγοί των κρατιδίων συγκροτούσαν ένα είδος ομοσπονδιακού κράτους και ορκίζονταν πίστη στον αυτοκράτορα.

Στην ανώτερη τάξη ανήκαν ο αυτοκράτορας και οι ευγενείς, δηλαδή οι ισχυροί ηγεμόνες που κυβερνούσαν τις επαρχίες της αυτοκρατορίας.

ας. Ο αυτοκράτορας περιβαλλόταν με θρησκευτικό αξίωμα. Θεωρούνταν ο εκλεκτός του Θεού και ήταν ο ανώτατος ιερέας. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν γεωργοί, τεχνίτες, εργάτες, ελεύθεροι επαγγελματίες. Τη βάση της κοινωνικής πυραμίδας διαμόρφωναν οι δούλοι και οι δουλοπάροικοι, που εργάζονταν στις μεγάλες εκτάσεις των ηγεμόνων.

Τελετουργικό ορειχάλκινο σκεύος της δυναστείας των Σάνγκ (14ος-11ος αι. π.Χ.). Έχει τη μορφή τίγρης που προστατεύει έναν άνδρα.



Όλη η επιφάνεια του σκεύους είναι καλυμμένη με ζωικά σχέδια που έχουν σχέση με τη γονιμότητα.

2.2 Η ιστορία και ο πολιτισμός

Η δυναστεία των Σανγκ. Τα αρχαιολογικά ευρήματα και οι μυθικές παραδόσεις των Κινέζων οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η συστηματική οργάνωση της ζωής και η δημιουργία πολιτισμού ξεκινάει στις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. Ωστόσο, το πρώτο ιστορικά βεβαιωμένο κράτος οργανώθηκε και διατηρήθηκε από το 16ο αι. π.Χ. έως και τον 11ο αι. π.Χ. Πρόκειται για το κράτος των Σανγκ, το οποίο ιδρύθηκε στη βόρεια πεδιάδα γύρω από τον Κίτρινο ποταμό. Στη διάρκεια αυτής της δυναστείας εμφανίστηκε η πρώτη κινέζικη γραφή και το πρώτο ημερολόγιο¹. Οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων αφορούσαν τη λατρεία των προγόνων και των στοιχείων της φύσης. Από τα καλ-

Λιτεχνικά τους επιτεύγματα σπουδαία ήταν τα ορειχάλκινα λατρευτικά αγγεία και μια ομάδα αγγείων κατασκευασμένων από ένα είδος πηλού που μοιάζει με πορσελάνη.

1. Η χρήση της γραφής στους Κινέζους

Ο πολιτισμός της περιόδου Σανγκ φωτίζεται καλύτερα από κόκκαλα (συνήθως ωμοπλάτες βοδιού) χαραγμένα με σύμβολα, πολλά από τα οποία αποτελούν πρώιμη μορφή της κινέζικης γραφής που χρησιμοποιείται ως σήμερα. Τα πάνω από 100.000 παρόμοια κόκκαλα που έχουν βρεθεί (ολόκληρα ή αποσπασματά τους) χρησιμοποιούνταν για χρησμούς και προφητείες. Οι επιγραφές που φέρουν θέτουν ερωτήματα για την υγεία του αυτοκράτο-

ρα, τις καιρικές συνθήκες, τις κατάλληλες στιγμές για κυνήγι ή πόλεμο και, το σημαντικότερο ίσως απ' όλα, ποιες θυσίες πρέπει να γίνουν στους προγόνους, από τους οποίους αντλούσε την εξουσία και το κύρος της η κυρίαρχη τάξη. Φαίνεται, λοιπόν, πως στην Κίνα η γραφή πρωτοχρησιμοποιήθηκε όχι για απογραφές και λογαριασμούς (όπως στη Μεσοποταμία και την Κρήτη), ούτε για επιγραφές σε μνημεία (όπως στην Αίγυπτο), αλλά για την επικοινωνία με τον άλλο κόσμο - κάτι που ίσως να εξηγεί τη μεγάλη ανάπτυξη που γνώρισε η καλλιγραφία και το μεγάλο σεβασμό που απολάμβανε πάντοτε στην Κίνα ως μορφή τέχνης.

Η Honour, J. Fleming,
ό.π., τ. 1, σ. 62.

Η δυναστεία των Τσου. Στα τέλη της 2ης χιλιετίας π.Χ. οι Τσου κατέλαβαν το κράτος των Σανγκ και υιοθέτησαν τον ανώτερο πολιτισμό τους. Στους αιώνες της διακυβέρνησής τους (11ος-3ος αι. π.Χ.) η δομή της κοινωνίας παρέμεινε φεουδαρχική και οι συγκρούσεις ανάμεσα στους ηγεμόνες ήταν συνεχείς. Τον 6ο αι. π.Χ. καθοριστική για την εξέλιξη του κινέζικου πολιτισμού ήταν η διαμόρφωση δύο φιλοσοφικών ρευμάτων, που δημιούργησαν τις δύο κινέζικες θρησκείες, τον Κομφουκισμό και τον Ταοϊσμό. Την εποχή αυτή χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά αντικείμενα από σίδηρο.

Οι δυναστείες των Τσιν και Χαν. Συμμετοχή στην οικονομική ζωή του ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου. Στις συγκρούσεις μεταξύ των

φεουδαρχών-ηγεμόνων έδωσε τέλος η άνοδος της δυναστείας των Τσιν, η οποία κυβέρνησε για χρονικό διάστημα περίπου είκοσι χρόνων στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. (221-207 π.Χ.). Στην εξουσία τους διαδέχτηκαν οι Χαν, οι οποίοι κυβέρνησαν για τέσσερις αιώνες (206 π.Χ.-220 μ.Χ.) και ένωσαν πολιτικά την Κίνα. Στην εποχή τους η Κίνα έγινε μια μεγάλη αυτοκρατορία, εφάμιλλη της ρωμαϊκής στη Δύση, και ο κινέζικος πολιτισμός εξαπλώθηκε έξω από τα όρια της αυτοκρατορίας, σε γειτονικούς λαούς. Ο Κομφουκισμός αναγνωρίστηκε ως επίσημη θρησκεία του κράτους, ενώ ο Βουδισμός έγινε γνωστός για πρώτη φορά στη χώρα. Η οικονομία αναπτύχθηκε και έγιναν σημαντικά έργα, όπως ένα ανάχωμα κατά μήκος των βορείων συνόρων, πάνω στο

οποίο αργότερα οικοδομήθηκε το μεγάλο Σινικό τείχος. Παράλληλα οι τέχνες γνώρισαν μεγάλη ακμή και το εξαγωγικό εμπόριο έφερε πλησιέστερα τη μακρινή Κίνα με τους λαούς της Μεσογείου.

Οστό οστεομαντίας* με επιγραφές (1400-1200 π.Χ.)



Ο «δρόμος του μεταξιού» δεν ήταν ένας απλός οδικός άξονας που εξυπηρετούσε τη μεταφορά των μεταξωτών. Ήταν ένα δίκτυο εμπορίου μεγάλων αποστάσεων που δημιουργήθηκε ανάμεσα στην Κίνα και τη Δύση. Διέσχιζε τις ασιατικές στέπες και τις ερήμους, συνδέοντας την Κίνα με τις ακτές της Μεσογείου και την Ευρώπη. Μεγάλος αριθμός караβανιών περ-

νούσε στις ασιατικές αγορές των οάσεων και κατέληγε στα λιμάνια και στις μεγαλουπόλεις της δυτικής Ασίας.

Σήμερα γνωρίζουμε από τις ανασκαφές του Κεραμεικού στην Αθήνα ότι κινέζικα μεταξωτά ήταν σε χρήση στη Δύση από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Ορειχάλκινοι καθρέφτες της εποχής των Χαν βρέθηκαν στην Ουκρανία και μεταξωτά υφάσματα σε τάφους πλουσίων στην ελληνική αποικία του Παντικάπαιου στον Εύξεινο Πόντο. Την ίδια εποχή φαίνεται ότι τα μεταξωτά δεν αποστέλλονταν μόνο για λόγους εμπορικούς αλλά και για την εξαγορά των νομαδικών φυλών που απειλούσαν τα σύνορα του κράτους.

Λίγο αργότερα, το μετάξι έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές στους Ρωμαί-

ους. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος σε επιστολή του, που έχει σωθεί, παραπονιόταν για τη σπατάλη και την υπερβολική χρησιμοποίηση του καινούργιου υλικού από τους συμπατριώτες του.

Ωστόσο, μέσω του δρόμου του μεταξιού στέλνονταν στη Δύση και άλλα προϊόντα, όπως μπαχαρικά, γούνες, λάκκες,* ορειχάλκινα έργα μικροτεχνίας και όπλα. Τα αγαθά όμως που ακολουθούσαν την αντίστροφη πορεία για να καταλήξουν στην Κίνα από τη Δύση είναι ακόμη άγνωστα. Είναι πιθανόν στα εμπορεύσιμα αγαθά να περιλαμβάνονταν χρυσά και ασημένια νομίσματα, πολύτιμοι λίθοι, ελεφαντόδοντο, γυάλινα δοχεία βιοτεχνικής παραγωγής κ.ά.²

2. Οι εμπορικές επαφές των Ρωμαίων με τους Ινδούς, τους Κινέζους και άλλους λαούς της Ασίας

α. Και οι επαφές με την Άπω Ανατολή έγιναν πιο πυκνές. Οι αυτοκράτορες Τραϊανός, Αδριανός, Αντωνίνος Ευσεβής δέχθηκαν ινδικές πρεσβείες. Ινδοί έμποροι έφθασαν στην Αίγυπτο και Έλληνες της Αιγύπτου ταξίδευαν ως τις Ινδίες. Πλοία Ρωμαίων υπηκόων προχώρησαν ως τη Σουμάτρα, την Ινδοκίνα. Από εκεί ήταν δυνατή η προσέγγιση της Κίνας διά ξηράς. Με την Κίνα επικοινωνήσαν και διά μέσου των στεππών της Ευρασίας και του Τουρκεστάν. Οι άμεσες εμπορικές συναλλαγές με τη σινική αυτοκρατορία άρχισαν επί Μάρκου Αυρηλίου. Οι βορειοδυτικές επαρχίες της αυτοκρατορίας πραγματο-

ποιούσαν επαφές με τα φύλα της κεντρικής Ευρώπης.

Μιχ. Σακελλαρίου, ΙΕΕ, τ. ΣΤ, σ. 101.

β. Ο Τραϊανός απομακρύνθηκε από την πολιτική του Αυγούστου για να επιχειρήσει νέα κατάκτηση πέρα από τον Ευφράτη, της οποίας οι στόχοι φαίνεται ότι ήταν οικονομικοί. Ήταν πραγματικά η εποχή κατά την οποία μόλις είχε ανοιχθεί η διηπειρωτική οδός του μεταξιού μέσω της κεντρικής Ασίας, που απέδιδε ηυξημένη εμπορική σημασία στις περιοχές του Περσικού κόλπου και στις κοιλάδες του Ευφράτη και του Τίγρητος. Γύρω στο 100 μ.Χ., για πρώτη φορά, οι πράκτορες ενός Ελληνορρωμαίου εμπόρου συνάντησαν στον «λίθινο πύργο», προς Β. του Παμίρ, τους

**Κινέζους εμπόρους. Εξ άλλου, αφέ-
του άρχισαν να ενοχλούνται από
τον ανταγωνισμό των εμπορικών
πλοίων της Αλεξανδρείας στην πε-
ριοχή της Ερυθράς θάλασσας, οι
Ναβαταίοι δεν παρέλειψαν να εμπο-
ρεύονται στους δρόμους που οδη-
γούσαν στον μυχό του Περσικού
κόλπου.**

J-P. Ray Coquais, ΙΕΕ, τ. ΣΤ, σ. 284.

**Ήδη τον 2ο αι. μ.Χ. είχαν παγιω-
θεί πολλά από τα θεμελιώδη χαρα-
κτηριστικά του κινέζικου πολιτι-
σμού. Η Κίνα ήταν πλέον μια εθνική
και πολιτιστική οντότητα στον κό-
σμο. Η ηθική του Κομφουκισμού, η
κοινωνική δομή φεουδαρχικού τύ-
που, η γραφή, η τέχνη και η τεχνική
δεινότητα που αργότερα θα οδηγή-
σει σε πολλές εφευρέσεις, θα κατα-**

στήσουν τους Κινέζους δεσπόμενα πολιτιστική δύναμη όχι μόνο στην Ασία αλλά και σε παγκόσμια κλίμακα.

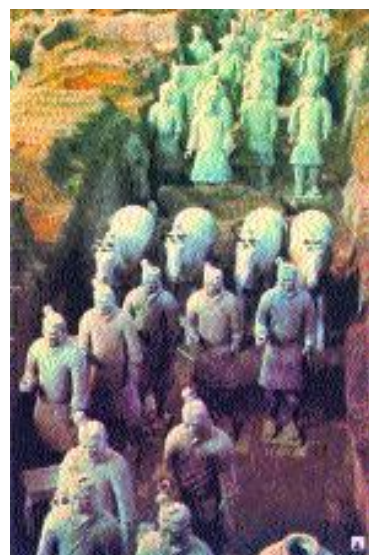
Πήλινο ομοίωμα κινέζικης οικίας της δυναστείας των Χαν (Κέρκυρα, Μουσείο Ασιατικής Τέχνης)



Οι έξι δυναστείες. Την πτώση των Χαν ακολούθησε μια περίοδος αναρχίας που είναι γνωστή με το όνομα «Έξι δυναστείες» (3ος - 6ος αι. μ.Χ.). Μια απ' αυτές, στη Β. Κίνα, έγινε ιδιαίτερα γνωστή για τα βουδιστικά ιερά της τα λαξευμένα στους βράχους, τις τοιχογραφίες και τα έργα της γλυπτικής που θυμίζουν την ελληνοϊνδική τέχνη της κεντρικής Ασίας. Τον 6ο αι. μ.Χ.,

όταν αυτοκράτορας στο Βυζάντιο ήταν ο Ιουστινιανός, οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών, αν και έμμεσες, ήταν συχνές με κύριο μεσάζοντα την περσική αυτοκρατορία των Σασανιδών.

Μέρος του στρατού των πήλινων ομοιωμάτων των 6000 στρατιωτών που βρέθηκαν στον τάφο του πρώτου αυτοκράτορα που ένωσε την Κίνα (τέλη 3ου αι. π.Χ.). Η δυναστεία των Τσιν έδωσε τέλος στις συγκρούσεις των φεουδαρχών-ηγεμόνων, όταν ανέβηκε στον αυτοκρατορικό θρόνο. (Επαρχία Σάαν-Χσι, Τάφος Σιχ-Χουάνγκ-τι)



Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Ποιοι παράγοντες συνετέλεσαν στη διαμόρφωση και στη διατήρηση των χαρακτηριστικών του κινέζικου πολιτισμού;**
- 2. Να διατυπώσετε τις απόψεις σας για τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Κινέζων, αφού λάβετε υπόψη σας το παράθεμα 1 και τις εικόνες των σ. 66, 68 και 72.**
- 3. Μελετήστε με προσοχή τα παραθέματα 2 και διατυπώστε την άποψή σας για τις σχέσεις του ελληνορωμαϊκού κόσμου με τους λαούς της Ανατολής.**

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

κάστα: κλειστή ομάδα ανθρώπων. Τύπος κοινωνικής οργάνωσης που απαντούσε στην Ινδία και αποσκοπούσε στη διατήρηση της πολιτιστικής και βιολογικής καθαρότητας κάθε ομάδας.

λάκκα, -ες: αγγείο πλούσια διακοσμημένο που κατασκεύαζαν στην Κίνα επιχρίοντας ένα ξύλινο ή υφασμάτινο πρόπλασμα-καλούπι με ρητίνη από το δέντρο της λάκκας, η οποία στερεοποιείται γρήγορα όταν εκτεθεί στον αέρα.

οστεομαντία: είδος μαντικής που συνίσταται στην παρατήρηση των οστών και στην ερμηνεία των σημαδιών τους, βάσει των οποίων προβλεπόταν το μέλλον.

**σηστέρτιος, -οι, ρωμαϊκό νόμισμα
ίσο με ένα τέταρτο της αρχαίας
δραχμής ή του δηναρίου.**

Χρονολογικός Πίνακας

ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

1284 π.Χ. Σύγκρουση Αιγυπτίων και Χετταίων στο Καντές

722 Κατάλυση του κράτους των Εβραίων από Ασύριους

612 Καταστροφή της Νινευί από Βαβυλώνιους

587 Οι Εβραίοι σύρονται στη βαβυλώνια αιχμαλωσία

538 Κατάλυση του Νέου Βαβυλωνιακού κράτους από το βασιλιά των Περσών, Κύρο Β΄. Επιστροφή των Εβραίων στην Παλαιστίνη

525 Κατάληψη της Αιγύπτου από τον Καμβύση, βασιλιά των Περσών

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

περ. 1900 π.Χ. Οικοδόμηση πρώτων ανακτόρων στην Κρήτη

περ. 1700 π.Χ. Καταστροφή των πρώτων ανακτόρων της Κρήτης
περ. 1600 π.Χ. Αρχή οργάνωσης των μυκηναϊκών κέντρων
περ. 1500 π.Χ. Έκρηξη ηφαιστείου Θήρας και νέα καταστροφή ανακτόρων στην Κρήτη

ΟΜΗΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

περ. 1200 π.Χ. Καταστροφή μυκηναϊκών κέντρων
1184(;) Τρωική εκστρατεία
περ. 1100 «Κάθοδος Δωριέων»

ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

776 π.Χ. Καταγραφή πρώτων Ολυμπιακών αγώνων
753 Ίδρυση της Ρώμης
621 Νομοθεσία Δράκοντα στην Αθήνα
594 Νομοθεσία Σόλωνα

561/0 Επιβολή τυραννικού κάθε-
στώτος στην Αθήνα από Πεισίστρα-
το

514 Δολοφονία Ιππάρχου από Αρ-
μόδιο και Αριστογείτονα

510 Έξωση Πεισιστρατιδών

508 Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθέ-
νη στην Αθήνα

499 Έναρξη Ιωνικής επανάστασης

494 Κατάληψη και καταστροφή της
Μιλήτου

492 Εκστρατεία του Μαρδόνιου στη
Θράκη και τη Μακεδονία

490 Πρώτη οργανωμένη περσική
εκστρατεία. Μάχη στο Μαραθώνα

481 Πανελλήνιο συνέδριο στην Κό-
ρινθο

480 Εκστρατεία Ξέρξη στην Ελλά-
δα. Εισβολή Καρχηδονίων στη Σικε-
λία (Ναυμαχία Αρτεμισίου, μάχη

**Θερμοπυλών, ναυμαχία Σαλαμίνας,
μάχη Ιμέρας)**

**479 Μάχες στις Πλαταιές και στη
Μυκάλη**

ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

**478/7 π.Χ. Ίδρυση της Α΄ Αθηναϊ-
κής ή Δηλιακής συμμαχίας**

**467 Νίκη των Αθηναίων στις εκβο-
λές του Ευρυμέδοντος ποταμού**

**454 Μεταφορά συμμαχικού ταμείου
από τη Δήλο στην Ακρόπολη των
Αθηνών**

**450 Πολιορκία Κιτίου. Θάνατος του
Κίμωνα**

449 Καλλίειος ή Κιμώνειος ειρήνη (;)

**447-432 Οικοδόμηση του Παρθε-
νώνα**

**445 Συνθήκη Αθηναίων Σπαρτια-
των (Τριακοντούταις Σπονδαί)**

444/3 Ίδρυση της αποικίας των
Θουρίων

431 Έναρξη Πελοποννησιακού πο-
λέμου

421 Νικίειος ειρήνη

415-413 Αθηναϊκή εκστρατεία στη
Σικελία

404 Παράδοση της Αθήνας στους
Σπαρτιάτες

395 Δημιουργία αντισπαρτιατικού
συνασπισμού από Θήβα, Αθήνα,
Κόρινθο και Άργος

387/6 Ανταλκίδειος ή Βασίλειος
ειρήνη

380 Εκφώνηση του «Πανηγυρικού»
λόγου του Ισοκράτη

377 Ίδρυση της Β΄ Αθηναϊκής
συμμαχίας

371 Μάχη στα Λεύκτρα

362 Μάχη στη Μαντίνεια

344 Επέμβαση του στρατηγού Τι-
μολέοντα στη Σικελία

338 Μάχη στη Χαιρώνεια

337 Πανελλήνιο συνέδριο στην Κό-
ρινθο

336 Δολοφονία Φιλίππου Β΄. Ανα-
γνώριση του Αλεξάνδρου ως αρχη-
γού των Ελλήνων

334 Έναρξη της εκστρατείας του Μ.
Αλεξάνδρου κατά των Περσών. Η
μάχη στο Γρανικό ποταμό

333 Η μάχη στην Ισσό

331 Ίδρυση της Αλεξάνδρειας. Μά-
χη στα Γαυγάμηλα και κατάλυση
της περσικής αυτοκρατορίας

323 Θάνατος του Μ. Αλεξάνδρου

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

322 π.Χ. Λαμιακός πόλεμος

321 Συνέδριο στο Τριπαράδεισο
και πρώτη κατανομή της εξουσίας

305-304 Πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο

301 Μάχη στην Ιψό και διαίρεση της αυτοκρατορίας του Μ. Αλεξάνδρου

294 Άνοδος του Δημητρίου στο θρόνο της Μακεδονίας

281 Ήττα και θάνατος του Λυσίμαχου στο Κουροπέδιο

280 Επιδρομή των Γαλατών στην Ελλάδα. Έναρξη της εκστρατείας του Πύρρου στην Ιταλία

277 Απόκρουση των Γαλατών από τον Αντίγονο Γονατά

276 Άνοδος του Αντίγονου Γονατά στο θρόνο της Μακεδονίας

272 Θάνατος του Πύρρου. Κατάληψη του Τάραντα από Ρωμαίους

267-261 Χρεμωνίδειος πόλεμος

244 Άνοδος του Άγιδος στη βασιλεία, έναρξη των μεταρρυθμιστικών του προσπαθειών

222 Μάχη της Σελλασίας. Ήττα του Κλεομένη

202 Ήττα των Καρχηδονίων από τους Ρωμαίους στη Ζάμα

197 Ήττα του Φιλίππου Ε΄ στην τοποθεσία Κυνός Κεφαλαί

196 Διακήρυξη της ανεξαρτησίας των ελληνικών πόλεων από Φλαμίνιο

192 Ήττα του Αντιόχου Γ΄ στις Θερμοπύλες

168 Ήττα του Περσέα στην Πύδνα

148 Οριστική υποταγή Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας στους Ρωμαίους

146 Καταστροφή της Κορίνθου και της Καρχηδόνας από τους Ρωμαίους

ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ

133 π.Χ. Εκλογή του Τιβέριου Γράκχου στη Δημαρχία. Κληροδότηση του βασιλείου της Περγάμου στους Ρωμαίους

90-88 Συμμαχικός πόλεμος

89 Επέκταση του δικαιώματος του πολίτη στους κατοίκους της Ιταλίας

87 Καταστροφή του Πειραιά και της Αθήνας από το Σύλλα

60 Α΄ Τριανδρία

48 Μάχη στα Φάρσαλα, επικράτηση του Καίσαρα

44 Δολοφονία Καίσαρα

43 Β΄ Τριανδρία

42 Μάχη στους Φιλίππους, ήττα των δολοφόνων του Καίσαρα

31 Ναυμαχία στο Άκτιο, επικράτηση του Οκταβιανού

30 Κατάληψη της Αιγύπτου από τους Ρωμαίους

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

27 π.Χ. Συγκέντρωση των εξουσιών στον Οκταβιανό Αύγουστο

14 μ.Χ. Θάνατος του Αυγούστου

212 Διάταγμα του Καρακάλλα

267 Καταστροφή της Αθήνας από Ερούλους

ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

284 μ.Χ. Εφαρμογή του συστήματος της Τετραρχίας από Διοκλητιανό

311 Διάταγμα της Σαρδικής

313 Διάταγμα των Μεδιολάνων

324 Αρχή της μονοκρατορίας του Μ. Κωνσταντίνου

325 Α΄ Οικουμενική σύνοδος στη Νίκαια

330 Ίδρυση της Κωνσταντινούπολης. Μεταφορά της πρωτεύουσας

380 Ο Χριστιανισμός γίνεται επίσημη θρησκεία του κράτους

381 Β΄ Οικουμενική σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη

392 Κατάργηση Ολυμπιακών αγώνων

395 Οριστικός χωρισμός της αυτοκρατορίας

410 Ληλασία της Ρώμης από τον Αλάριχο

425 Ίδρυση του Πανδιδακτηρίου στην Κωνσταντινούπολη

431 Γ΄ Οικουμενική σύνοδος στην Έφεσο

438 Έκδοση του Θεοδοσιανού κώδικα

450 Καθιέρωση της συμβολικής πράξης της σκέψης του αυτοκράτορα από τον πατριάρχη

451 Δ΄ Οικουμενική σύνοδος στην Χαλκηδόνα. Ήττα των Ούνων του Αττίλα στα Καταλαυνικά Πεδία

455 Καταστροφή της Ρώμης από Βανδάλους

476 Τέλος Δυτικού Ρωμαϊκού κράτους

482 Έκδοση του «Ενωτικού» διατάγματος

493 Ίδρυση Οστρογοθτικού βασιλείου της Ιταλίας

527 Άνοδος στο θρόνο του Ιουστινιανού. Έναρξης των πολέμων κατά των Περσών.

529 Έκλεισε η νεοπλατωνική σχολή των Αθηνών. Εκδίδεται ο Ιουστινιάνειος κώδικας

532 Στάση του Νίκα

532-536 Οικοδόμηση του ναού της Αγίας Σοφίας

533 Εκδίδονται ο «Πανδέκτης» και οι «Εισηγήσεις».

534 Κατάλυση του κράτους των Βανδάλων στη Β. Αφρική

535 Έναρξη των αγώνων κατά των Οστρογόθων στην Ιταλία

554 Κατάλυση του Οστρογοθικού κράτους. Κατάληψη νοτιοδυτικής περιοχής Ιβηρικής.

558 Επιδρομή Σλάβων κατά της Κωνσταντινούπολης. Σλαβικές λεηλασίες στον ελλαδικό χώρο

562 Τέλος των περσικών πολέμων

565 Θάνατος του Ιουστινιανού



ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η βιβλιογραφία που ακολουθεί περιλαμβάνει αντιπροσωπευτικά έργα, ελληνικά ή ξένα μεταφρασμένα. Χωρίζεται σε δύο μέρη: Α. Γενικά έργα, Β. Ειδικά κατά θεματικές ενότητες.

Α. ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ

Άτλας της παγκόσμιας ιστορίας, (επιμ. Δ. Κοσμίδης, μετ. επιστ. ομάδας), εκδ. «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Αθήνα 1997.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., τ. Α-Ζ.

BENGTSON H., Ιστορία της αρχαίας Ελλάδος (μετ. Ανδ. Γαβρίλης), Μέλισσα, Αθήνα 1979.

BOTSFORT G.W., ROBINSON C.A., Αρχαία Ελληνική Ιστορία, τ. 1-2

(μετ. Σωτ. Τσιτσώνης), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1977-79.

HONOUR H., FLEMING J., Ιστορία της τέχνης, τ. 1-2 (μετ. Ανδ. Παππάς), Υποδομή, Αθήνα 1991.

ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ Β., ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ Σ., Ο αρχαίος κόσμος, τ. 1-2, Γνώση, Αθήνα 1987.

MOSSE CL., SCHNAPP-GOURBEILLON A., Επίτομη ιστορία της αρχαίας Ελλάδας (μετ. Λύντια Στεφάνου), Παπαδήμα, Αθήνα 1996.

WILCKEN U., Αρχαία ελληνική ιστορία (μετ. Ιω. Τουλουμάκου), Παπαζήση, Αθήνα 1976.

B. ΕΙΔΙΚΑ ΕΡΓΑ

Ανατολικοί λαοί

Άτλας της Βίβλου (μετ. επιστ. ομάδας), εφημ.«Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Αθήνα 1998.

GARELLI P., Ασσυριολογία (μετ. Νικήτας Λιανέρης), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1995.

GARDINER A., Η Αίγυπτος των Φαραώ (μετ. Δημ. Παυλάκης), Φόρμιγξ, Αθήνα 1996.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΘ., Αρχαίοι πολιτισμοί Μέσης Ανατολής και Μεσογείου: Μεσοποταμία, Καραβία, Αθήνα 1977.

VERCOUTTER J., Η Αρχαία Αίγυπτος (μετ. Αρ. Παρίση), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

Ελληνική προϊστορία και Ελληνική ιστορία

CHADWICK J., Ο Μυκηναϊκός κόσμος (μετ. Κ. Πετρόπουλος), Gutenberg, Αθήνα 1997.

ΜΥΛΩΝΑΣ Γ., Πολύχρυσοι Μυκήναι, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1983.

TREUIL R., DARCQUE P., POURSAT J.-CL., TOUCHAIS G., Οι πολιτισμοί του Αιγαίου (μετ. Όλγα Πολυχρονπούλου, Άννα Φίλιππα-Touchais), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996.

BURY J., MEIGGS R., Η ιστορία της Ελλάδας μέχρι το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (μετ. επιστ. ομάδας: Ρ. Τατάκη, Κ.Ν. Πετρόπουλος, Α. Παπαδημητρίου-Γραμμένου, Κ. Μπουραζέλης, Αγγ. Ματθαίου), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1978.

ANDREWES, A., Η αρχαία ελληνική κοινωνία (μετ. Ανδ. Παναγόπουλος), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983.

ANDREWES A., Η τυρρανία στην αρχαία Ελλάδα (μετ. Μ. Κάσου), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Μ. κ.ά., Φίλιππος βασιλεύς Μακεδόνων, εκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., 1980.

AUSTIN M.M., VIDAL-NAQUET P.,
Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα (μετ. Τάσος Κουκουλιός), Δαίδαλος, Αθήνα 1998.

BOARDMAN J., Αρχαία ελληνική τέχνη (μετ. Ανδ. Παππάς), Υποδομή, Αθήνα 1980.

BONNARD A., Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός (μετ. Δ. Θοιβιδόπουλος), τ. 1-3, Θεμέλιο, Αθήνα 1983-1985.

FLACELIERE R., Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων (μετ. Γερ. Βανδώρος), Παπαδήμα, Αθήνα 1985.

FINLEY M., Ο κόσμος του Οδυσσέα (μετ. Σοφ. Μαρκιανός), Σιδέρης, Αθήνα 1966.

GLOTZ G., Η ελληνική «πόλις» (μετ. Αγνή Σακελλαρίου), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1978.

HAMMOND N.G.L., Μ. Αλέξανδρος.
Ένας ιδιοφυής (μετ. Πάνος Θεοδω-
ρίδης), Μαλλιάρης-Παιδεία, Αθήνα
1997.

HOPPER R.J., Οι πρώτοι Έλληνες
(μετ. Τ. Δαρβέρης), Βάνιας, Θεσσα-
λονίκη 1989.

ΚΥΡΤΑΤΑΣ Δ., Δούλοι, δουλεία και
δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής,
Ο Πολίτης, Αθήνα 1987.

ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Ε., Παθολογία
πολιτευμάτων στην αρχαιότητα,
Καρδαμίτσα, 1992.

MOSSE CL., Η αρχαϊκή Ελλάδα
(μετ. Στρ. Πασχάλης), ΜΙΕΤ, Αθήνα
1987.

MOSSE CL., Ο πολίτης στην αρχαία
Ελλάδα (μετ. Ιω. Παπακωνσταντί-
νου), Σαββάλας, Αθήνα 1996.

**MOSSE CL., Οι Τύρρανοι στην αρ-
χαία Ελλάδα (μετ. Α. Καλογεροπού-
λου), Το άστυ, Αθήνα 1989.**

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ Ν., Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα 1987.

ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΑΔΗ Α., Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982.

ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΑΔΗ Α., Σωτήρες της Ελλάδος. Ναυκράτορες, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

ROMILLY J. DE, Αρχαία ελληνική τραγωδία (μετ. Ε. Διαμιανού-Χαραλαμποπούλου), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1976.

Ελληνιστικοί χρόνοι

CANFORA L., Ελληνισμός. Ερμηνεία της Αλεξανδρινής εποχής (μετ. Σπ. Μαρκέτος), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.

ΝΤΟΚΑΣ Α., Ελληνιστικός πολιτισμός, Εστία, Αθήνα χ.χ.

Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Η Ελλάδα και ο Ελληνιστικός κόσμος (μετ. Α. Τσοτορού-Μύστακα), Νεφέλη, Αθήνα 1996.

ΤΣΙΜΠΟΥΚΙΔΗΣ Δ., Ιστορία του ελληνιστικού κόσμου, Παπαδήμα, Αθήνα 1983.

ΤΣΙΜΠΟΥΚΙΔΗΣ Δ., Ιστορικά. Η αλληλεπίδραση του Ελληνισμού και Ανατολικού πολιτισμού, Φιλιππούτη, Αθήνα 1988.

WALBANK F.W., Ο Ελληνιστικός κόσμος (μετ. Τ. Δαρβέρης), Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1993.

Έλληνες στη Δύση

BOARDMAN J., Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωσή τους (μετ. Ηλ. Ανδρεάδη), Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996.

MANFREDI V., Οι Έλληνες της Δύσης (μετ. Βαν. Λάππα), «Νέα Σύνορα» Α. Λιβάνη, Αθήνα 1997.

RIDGWAY D., Οι πρώτοι Έλληνες στη Δύση (μετ. Φοίβος Αρβανίτης), ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992.

Ρωμαϊκή ιστορία

FUSTEL DE COULANGES, Η αρχαία πόλη (μετ. Λίνα Σταματιάδη), Ειρμός, Αθήνα 1991.

ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ Ι., Ρωμαϊκή ιστορία, Χιωτέλλη, Αθήνα 1967.

ROSTOVTZEFF M., Ρωμαϊκή ιστορία (μετ. Β. Κάλφογλου), Παπαζήση, Αθήνα 1984.

Ύστερη αρχαιότητα/ Πρωτοβυζαντινή περίοδος

BROWN P., Ο κόσμος της ύστερης αρχαιότητας 150-750 μ.Χ. (μετ. Ε. Σταμπόγλη), Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Το Βυζαντινό κράτος, Ερμής, Αθήνα 1984.

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Η Βυζαντινή ιστορία από τις πηγές, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.

Παγκόσμιος Ιστορία Τέχνης, Παλαιохριστιανικός και Βυζαντινός κόσμος, Φυτράκη, Αθήνα 1967.

RUNCIMAN ST., Βυζαντινός πολιτισμός (μετ. Δεσπ. Δετζώρτζη), Γαλαξίας, Αθήνα 1978.

OSTROGORSKY G., Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, τ. Α (μετ. Ι. Παναγόπουλος), Στ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1978.

Ινδία - Κίνα

Άτλας των Αρχαίων πολιτισμών, Κίνα - Νότια Ασία, ένθετα στην εφημ. «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Αθήνα 1997.

**LOWVE, M., Η καθημερινή ζωή στην
πρώιμη αυτοκρατορική Κίνα (μετ.
Αντ. Σακελλαρίου), Παπαδήμα,
Αθήνα 1990.**

**MALLORY J.P., Οι Ινδοευρωπαίοι
(μετ. Ε. Αστερίου), Δελφίни, Αθήνα
1995.**

**ΩΜΠΟΥΑΓΙΕ Ζ., Η καθημερινή ζωή
στην αρχαία Ινδία (μέχρι τον 8ο αι.
μ.Χ.) (μετ. Ε. Αγγέλου), Παπαδή-
μα, Αθήνα 1988.**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 8ου ΤΟΜΟΥ

VII. Η ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ (4ος-6ος αι. μ.Χ.) (συνέχεια από τον 7ο τόμο)

3.2 Η καλλιτεχνική ανάπτυξη	5
Ασκήσεις - Δραστηριότητες	24

VIII. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΠΩ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

1. Η Ινδία

1.1 Η χώρα	30
1.2 Η οικονομία και η κοινωνία	33
1.3 Η ιστορία και ο πολιτισμός	37
Ασκήσεις - Δραστηριότητες	58

2. Η Κίνα

2.1 Η χώρα και οι κάτοικοι.....	62
2.2 Η ιστορία και ο πολιτισμός	67
Ασκήσεις - Δραστηριότητες	80

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ	83
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	96

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.